

(Төнчүзү 2-ги арында).

коммунистер партиясының амгы үеде сорулгасы ындыг

Санал бергеннирний чамдык чидиг шүгүмчүлөлдери-бил колбаштыр СЭКП ТК-ний Чидгине секретарынын албан-ду жаалындан халажыр дугайында айтырыгы М. С. Колбашев

Партияны чармадыларынын, СЭКП-нин XXVIII съездинин шүгүмүндөн оң ойталарынын айымы чейлап чыгып, — болушукунан чогууна мыңаар айымдыг кылдыр шаякый бериу болуп турган. Боттуп полнитикти сарымдыг угаан болган эңне аар байыдалаа, болушележикчи болуш болдалаар, болушук эр-эч чыгарымын, изилденгичинин бир бичке черегине болушар, айтылган чүгүс болушун эргени-биле принципикалдык беликке көдүрери, мыңаган эңне-нарын байлаа турда партияны, ооң туруштарын кошкадыры — эч харымсага чоң чорук азырын мекереп билгени тилген үнгөн. Партияга эң чүгүдә айтырларга харымсаарын дилет тыварын, удуз туржүшүнгүс чөйрө кылдыр эвес, а харын — ТК-га болган нийтизи-биле партияга таарымчалык байдалда тургузарына, партияжы эң гүзүнүн принципте-рин бадыткаарына идилик кылдыр чорудары эргөжөк чүгү-дә.

Партияның теоретиктиг ажылында четтестерин дугайында, эрткен үени ханызы-биле бодамчалыг сайгарып көөрүнүн, амгы үениң нарын айтырыгларын боттуу-биле анализ-

[illegible]

ырының 14-ада комплекс- рериниң ай, хүйүн дугуржур сонгулда үезинде ботта

оларның талазында дидим
шнитпираг хөдәлишкине
акша-хөрөңги тыптыңары х
рек.

Борис БОКАШТАЯ.
ССРЭ-нің Профэвилелдери
ниң Бүгү-эвилел конфед
рациясында Тывадаң төлөз.

базға болған күнө, харын Амг
бо хажыдышыкыны улу
депутадынга кандидаттап тур

Устүнтө чугааладым. Ам Ду-
гур боду катан депшиттирип
эглээн. Күжүгөт ынавази.

Монгуш ӨЛЗЕЯ-ООЛ.
беседалашкан.

«Совет Тыва» союзын дүр.

апаар чүве-дир. Белерин 6
эни хайгаарап чоруурга ми
дыг. Ол дутайми дирекцияг

бейн барган. Чыдагааны: ку
луннуу чогуур дейзини че
дир албаан-дир силер дээр.

Чылыгычының база бир бо-
далы бар. Каз-Хем районда
2-ги ар

Зоя НАМЗЫРАЯ.
Кызыл хоорай.

«КУШ-АЖЫЛДЫН» ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Сосединиң Президиумунун Чарлыы

Улус ажал-агылдың үр чыларда аяк сепкилди күш-ажылдың үнүсеп көргөніни демдээ кылдыр «Куш-ажылдың хоочуну» медаль-биле СССР-ниң Дээди Сосединиң Президиумунун омуңезинден шаңнаары бола:

Кызыл хоорайлаа
Афанаскин Иван Митрофанович — пенсионер
Байыр Чечек Кууларовна — № 9 ортумак школаның башкысы
Борисенко Петр Васильевич — «Тыва сүт-мелиорация» каттыжымшыкынын ТМЗ-ниң ас-сидигиниң музыка уду-туркузу

Бородин Семен Ильич — Сан-Шушеск ГЭС-тин сүт тоолушунун турар көргөніни оозанын белетээр талам-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлгениниң чанында кидиктин эргелекчи
Бузыкаева Фаина Арахаевна — Красноярскиниң поли-техниктиг институтунун Кы-зылда филиалының факультет деканы
Зайцев Алексей Васильевич — «Тыва сүт-мелиорация» каттыжымшыкынын ТМЗ-ниң өрүмнээр тургуз-тук машинизи

Ильяна Инна Александровна — № 9 ортумак шко-ланың башкысы
Исакова Галина Ива-новна — № 7 ас-сидигиниң кижизидикчи
Исаков Иван Алексеевич — «Тувкоммунерго» бугуру-гениниң транспорт цегиниң начальниги

Камзалакова Галина Дми-триевна — № 14 ортумак школаның башкысы
Лубягин Владимир Виктор-ович — пассажир автотран-спорт бугурулгениниң чола-чысы
Лукина Галина Федоровна — № 14 ортумак школаның башкысы

Муравьева Капитолина Ва-сильевна — № 7 ас-сидигиниң кижизидикчи
Назлы Зинаида Шожу-евна — № 9 ортумак шко-ланың башкысы
Наседкин Анатолий Василь-евич — харылааның бугу-рулгетехниктиг эргелекчи автобазаның чолачысы

Охотников Николай Василь-евич — «Тыва сүт-мелиорация» каттыжымшыкынын ТМЗ-ниң моторизи
Петрова Анна Федоровна — «Тыва сүт-мелиорация» кат-тыжымшыкынын ТМЗ-ниң

ас-сидигиниң кижизидикчи
Прохоров Валерий Леонид-ович — № 14 ортумак шко-ланың башкысы
Рудзитис Нина Александр-овна — Красноярскиниң поли-техниктиг институтунун Кы-зылда филиалының улуг баш-кысы

Салча Екатерина Алексее-вна — уран чүүл учулище-ниниң башкысы
Судейманов Амир Мухара-мович — уран чүүл учулище-ниниң башкысы
Сухарева Надежда Андре-евна — Красноярскиниң поли-техниктиг институтунун Кы-зылда филиалының кафе-драниң улуг башкысы

Тутатчиков Виталий Алек-сеевич — пассажир автотран-спорт бугурулгениниң чола-чысы
Шерстнева Надежда Яков-левна — № 7 ас-сидигиниң кижизидикчи
Шулепов Владимир Нико-лаевич — пассажир автотран-спорт бугурулгениниң чола-чысы

БАРЫН-ХЕМЧИК РАЙОН
Плющенко Иван Александр-ович — «Красноярскерго-нун» энергия хайтаралының салбырының инспектору

Архив-төөгүнүн шыгжамыры

Тывага революцияның 70 чылынга

ТӨӨГҮЛҮГ ДОКУМЕНТИЛЕР

Архив-төөгүнүн шыгжамыры, турскаа-ла, оон ажал-агылдың ам бо ажал-чарым, кижиги бүрүш болууну үлүс-болуларын ду-гаалар илердин турар үлүс биле берген бо-гай бис. Оон мурунла чылдарда архивке кирери кончуг берге турган, документтер көрдө, элдин хей бюрократтыг оруктар эртер база документтерин чамды кезин чажыт болгулап турган болгаш шинчиле ажалды кылдып чоран кижиниң холучке белен-не кир-бес турганын ам билеп турган бис.

Ам ындыг эвес, Тываның төөгүзүгө хама-рышкан документтерин чамдым моол, эрги моол чылдарда бижиттинген, Тыва Арат Республикасы документтерин эрги латиничеги шрифти-биле бижиттинген, а Советтик Тыва чылдарында документтер орус, тыва чылдар кырында, Шинчиле ажалдары кылдып турар кижиге дил талазы-биле бергездешкилер таваржык болур 70 чылдарының эгезинде бээр моол дылдан очуга элэн шаккыны-биле чоруп турган болу, ам шүкт сооксан. Дил билдир кижилер чогууну хараазы-биле бала өске талазында ашпа-төгерик-биле хандырылга эң-не куду дериле.

1986 чылдан эгелээп, эрги тыва латиниче-кен үжүк-биле бижээн документтерин бистиң хундулуг кылганымыс изепкейди очулдуруп эгелер берген турган, а бо чыла байдал база шоолуг эвес. Төөгүгө хамаарыш-кан оон ажалдык документтер очулга чок, хейге, келер салага билинмей чыдып кавр болза, тоңулап-дыр.

Тыва Арат Республикасы фондларының до-кументтерин ажалдык билдире, ажалдык-биле чыгалаарга, ила чажыт чүт-ла чо-ла бооп күвө-тур. Хары-ла ажалдык берге үлө, бистин Тыва республикасы до-ку-менттериниң орукче база рынок экономика-зынче билдин турар үлө, ол документтер кончуг ажалдык болуп турар. Ол чылдар документтерин (Күрүмнүн архив фон-дузунга хамааржы турар) ажалдык чок че-риниң, шитки херектер чериниң, партия эки-вандык документтериниң шунтузу 30-40 болган 50 чылдарда Тывага болган Совет чүткэ бооп турган харжы-лошун репрессия чыла-рын өөренип көөрүгө дик-ла ажалдык болган деп дору-биле чыгалап болур. Чам-гы сөс-биле чыгалаарга, архив докумен-ти-лери аты-агы кижилерге болгаш төөгү эртемнине ажал-дузанын көргүзү берген. Ол дээрге ажал-чарым, демократияның сал-ла-ры-дыр.

Бо чылды Тывага улусуну революцияны 70 чыл оюн демгелээр болуш бис. Ындыг бол-ган төлөөзе бистин күрүмнүн төп архив-ниң документтери ажал-агылдың калып-та салбырында херектелгенин бээр. Ынчанга-лар ужу-турга талазы-биле мындыг болук-тер чарлып турар: 1976 чылдан 1914 чылга чедир, 1914 чылдан 1921 чылга, 1921 чылдан 1944 чылга, 1944 чылдан 1985 чылга чедир.

Баштайгы болуктуң документтеринде кол-дуула моол дил кырында, ужу-тургазын-да талазы-биле маньжур-кыат эжелел, ала-м-малдарының тура халыкшыны: орус ко-ммунисттериниң эгезин көргүскөн болган Урушкы крайнык хөгжүлгени дээп, оон-лаа өске материалдар бар. Ийги, болуктуң (1914-1921 чылдар) — документтерин Тывага орус чогуун салдарын, кызыл партияны-ның ходелешкилерин болгаш баштайгы Со-веттериниң тургустууларын көргүзүп турар. Ушук болукке (1921-1944 чылдар) Тыва Арат Республиканы тургустууларын, оон хөгжү-лгени, мал, чер ажал-агыл, коллективизация дугайында, Тываның политика амыралын көргүскөн документтер хамааржы. Дору-тук болук — Советтик Тываның амыралында хамааржыкан документтер болур.

Күрүне архивинде 600 ажал фондуса 112 муң хире документтер шыгжатын чылар, 6 муң ажал номнар, брошюралар, журнал-дар, 400 ажал моол, орус, тыва чылдар кы-рында солунар библиотекта шыгжатынган. 2 муң ажал чуруктары 1845-и тешалыг 19 алынарныкы архиварында кирип турар.

Күрүне архивинде Тываның төөгүзүгө, репрессия чылдарында болгаш архив херезини тогузудегени хамааржыкан делелдер база бар.

Тыва күрүмнүн ажал-агылдың, культу-разының хөгжүлгени, сайыралы дээп боттары-нын улуг-куууну кинол чоразынын ху-ла фондурлар база бар. Ылгыларга Сергей Косовов Ойлар, Байыр, Албаан, Сергей, Артем, Болбак-оол, С. Беспазов, Н. Крюков, А. Палымак, П. Шалагин болгаш өскөлдөр-лаа хамааржы. К. Ш. Токанын хуу фондусту 1976 чылдан бээр чып келген, хамааржы-бис, чамгыс-ла документ бар. Х. А. Ачымма-Ток оон документтерин чамдызын-даа бичигинен өйткөдөн.

Амгы үлө Ала-чүрттүн Улуг дайынның киржикчилерин болгаш Максим Мунзук, Кызыл-Эрик Кузанын хуу фондурларын түгөсө деп соругалагы улус бис. Ол ажал база-ла хундулуг хамааржыктын боттары-нын улуг хамааржык апар. Кижилериниң хуула документтерин архив черинге киртеп, ол-ла төвөр шыгжага чыдып бээр эвес, олар үлүгүч ажалгалта турар болгаш шинчиле ажалды кылдып чоңураалар, төөгү эртемни-не ажалдык болур. Ол документтерин ажал-дарын чүтүл ол кижиниң чопшээр-биле чоңура.

Алтын дээрге эртем-шинчиле кылды күрү-не албан черинге хамааржы. Оон ажалдык-чылды үш кол утганышкынын ажалдык турар: 1) албан-оппозиция черлериниң документтерин эгелел, чып, дугары; 2) күрүне шыгжамырында дугаагайтын херек-терин үчкөк ап, микробийн кылды, оон кагалаларынын байлаын тургузур; 3) күрүмнүн архив фондустуну докумен-ти-лери төөгү эртемнине ажалдык.

Солугу чылдарда алтын черлериниң ат-аларын өскөн деп санап болур, чүте диле эртем орукче ала көрүрү кымга-лаа артык эвес алаптан болуш. Күрүне архивиниң ин-формация публикация кылдып солугу чы-галла болуун ажалды изепкейди биле бол-гаш хейге билдинип ажалды кылдып өрт-түтканын Кидиктин өгөлөгенин Т. А. Бо-даринов архив херезин талазы-биле мерге-жи берген болгаш кидиктин ажалдык о-гүтүл төкелдинде кылдып тургускан.

Күрүне архивиниң Бот-оруга-чармалжы иштинде-биле холбаштып кидиктин кылды турар ажалдары өртөктү алапкан. Ол база-ла ийн талазы болуп турар: бирээ, ажал-лачкыларын ашпа-төгерик ажалдык алы-рынга бичин илгит турга-ла, ийне, пропа-ганда, агитация кылгында ол тургустуулар өртөктүр шалтыкты бооп турар. Ынчалла-лаа чүртта амыралдык ажалдык оон база өөренип бар чылар. Чүрттүн экономика-нын баксыраагы бистин бо албан черинден көргө-ле илген-ди.

Бергелер турга-ла, шинтирлеттинген ай-тырлар хей-лаа болза, архив ажалдыклар чамдык чедикчилерин болуп турар-лар. Хей чылдар иштинде болуун ажалды-га мергелер болгаш дугаагай ажалдык чылдар бисте хей Олога Т. А. Бодаринов, Л. А. Чечекба, Л. О. Хойлаа, Е. С. Тактан, И. Н. Паромоненко, С. К. Гушина, И. Б. Баян, К. Х. Онуэр, Н. Л. Кучкин хамааржылар.

Тывага улусуну революцияны 70 чылыг уткучтур архив ажалдык чылдар улуг делел-делел чорудуп турар болгаш төөгүнү соңуу-гай кижилерин чылар түп бис.

Бикмаа ШИРИН-ООЛ.
Тыва республиканың Төп архивиниң дирек-тору.

ДУЗАВЫС КӨРГҮЗЭЭЛИҢ

Чээрбик чүс чылдың эңне улуг болгаш көргүнчүг хала-ы — Чернобыль беш чыл мурунда болган авария та-чече-жеке кажымалдарын, кижилерин ургелен салым-чо-лу, боттанмаан күлелерин болгаш иделгелерин, политика-нык мислдежишкенин база күтсеттинген алаашкынын-ны боудуче сиңирип албаан дээр. Бистин төөгүзүстү хай-лыг, ажалды бер хуну ол. Ынчанга-ла бис апрель 26-нык хуну уттур эргевис чок. Хөгжүлгениң бижиттинген дүрү-мү-биле оон утуттар кижиге айымалдык катаптай бээрин канчыл билдир.

Чернобыль айымалың зонамында улус бөгүн канчаар чурттап, чүпү болуп, чүте идеген турарлар? Чернобыль халавы бисти чүте өөрткенел? Оон канчыл кижизидир ал-ган бис, ындыг чүте катаптаас деп магаддалам кым бээр? Бо айтырларга харыяларын ордаладып, ол дуга-йында болуп чоруур бис.

Ол көргүнчүг айымал кижиги төрелгениниң психология-нык өскерткен. Шынал-ла, хээрке болгаш балыггаптып болур делгелде чурттап чоруур-дур бис деп чүтүлдү карак-биле көргөн бис. Бөгүн Чернобыль айымалыга таварышкан кижиги бистин кээргээр сеткиликке болгаш материалдык дуза-ламчымыска идеген турарлар. Оларга күрүмнүн талазында дуза чедирлгези аны-бүрү чыгалаарлар-биле чедилешип турар. Ол авариянык түнелгени 5 млн. кидик, оон шинде 1,5 млн. бичин уруглар когаран деп чүвени чыгалаарга-ла, кайы хире хой дуза херек дээрин билдире бээр. Ам-лаа ук зонада 80 муң өг-бүлени көжүрери артак. Бер бичин уру-ну дааштыкка эмисидирге 200 муң доллар херек болуп турар. Чернобыль халавын таварышканнарга бөгүн дузалаш-бис болза, даарта орайтап болур.

Амгы үлө бистин болуу-тузун чүтүзүш иштинде байлаа баштай болуу-тузун дуза болгаш буян чедиреш, оон делгел хемээлде ачы-буян көргүрери оонап турар. Чүтү-лаа мурун Чернобыль халавын таварышкан кижилерге дуза-лаажып, оларга ачы-буян көргүрери чоңураан дилеп турар бис. Тайбынның совет фондусту, тайбык камгалаанын совет болгаш Россия комитеттери Украинаның, Беларусиянык база Россиянык когаран кижилеринге материалдык болгаш моральдык дуза чедиреринге иделкейлиг чоруун көргүзүп турар.

Бо чылдың апрель 10-ла Москвага Тайбынның совет фон-дузун баштаар чериниң пленуму болуп эртен болгаш анда Чернобыль АЭС-ниң авариянын урукжартып, утуктары дээр база когаран кижилерге дуза чедирлгезин оонга-ла-заастаар талазы-биле ажалды чорударын чыгалаарлар. Ук ай-тырлар пленумга чыгалажып көргөн, Чернобыль програм-маны фондунун ажал-чорудалганын мурунда чорудар

утганышкыны болур деп шиптирлээн. Ол чорук бистин организацияныктын бугурут утганын болгаш оон гуманизм-га буянын принциптеринге дүгүп турар.

Фонд 1990 чылдың апрель 26-да «Чернобыль» деп теле-марафонун эрттирериниң эгелекчилериниң бирээни болган. Телемарафонун агар санынче 93 млн. рубль кирген. Оон-биле кады оон-оон муң кижилерин саям-чолу сонгаарладып болбас хемчеглерин аларын итеп турар. Эртен чылын теле-марафонунуң тезинде бистин республиканың чурттакчы-лары материалдык дуза кылдыр 6 муң 400 рубулан шымакка берген. Кызыл хоорайның албан черлеринде, организация-ларындын 1 дугаар божуудага балымы (1500 рубль), ИХМ (800 рубль), Энергосбыт (500 рубль), пединститут болгаш 1 дугаар поликлиника 200-200 рубулан чоруткан. Ынчалзажок көлөзү районнар болгаш чурттагыч чон мындаа коңчуг иделкейлиг эвес болганы харааланып. Ам бо дузага коңчуг иделкейлиг районнары ачы-буян чедирлгезинге иделкейлиг болгаш тайбын фондустуну Тыва республика комитетиниң мурунда мен бистин республиканың чоңураан Чернобыль айымалыга таварышканнарга дуза чедирерин дилеп тур-мен. Рынокке шымактыг үлө бистин чалгыс чер чурту-ларындык хей кезин материалдык бергездешкинерге та-варжы турарын база билеп турар бис. Ынчалзажок АЭС-ке болган аварияга когаран кижилерин байдалы оон-лаа нарын болгаш берге дээрин биле чоругур.

Тайбынның совет фондустуну пленумунга дуза чедир-лгезин өске-лаа хедирлерин өөренип көөрү чүтүл деп демгелеттинген. Чижээ, чамдык регионнарда бичин уруглар-ны болгаш харын-даа бугу-буян өг-бүлелерин чыгы үлө даштындагы чалары чачыла алар чылдар. Тымжак Укра-ин болгаш Беларусиядан өг-бүлелерин чүте чаалап болбас деп? Чайгы үлө Тываның агары калыкка болгаш дыпта-нылга коңчуг таарымчалыг болгай. Бир эвес когаран ра-йоннардан аалчылар чалаар болушарга, ийн талаже орук ходелгени Тайбынның совет фондусту төлээр.

Чернобыльга дузанын өске-лаа хедирлерин туруп болур. Чижээ, айымалга таварышкан зонанык область, районнары-биле дорт харылдаа турар, күш-ажылды коллективтериниң, школарын, эмгелгелериниң шеф дузазы. Чернобыльга кога-рааннарга апка дузалашкыны «№ 705701, Тыва-жылсочбан, фонд Чернобыль Советского фонда мира» деп адресче чору-ура.

Владимир БАГАЯ-ООЛ.

Тайбык камгалаанын Тыва республика комитетиниң дар-газы, пединститутун улуг башкысы.

БОТТАРЫВЫС ХАНДЫРТЫНАР ДЭЭШ

— Хлеб ортүз улагатканын-га чурттакчылар хомудалай турар. Харын-лаа чамдык дуза камналгалыг болуунуң таарымчалыг дигир болу-лаар. Рынок үезинде калың-лаа аш-чеге, эт-сепке база хеп-сикта камналгалыг болу-рунче амыралдып албаан келгенин кижиги бүрүзү эске-рин турар чылаас. Шүдүзе-ни чымчак аштан бугу-дур болгай. Моңг ортүн харын-ам-лаа улагаттып карга бол-за деп болар мен. Ону ажал-топ кий-ла-мааңа ажал-топ ойнап турар. Мынчаар оларымча чок ажалгазын итти-диле, чамдыкка өрт-ха-ла-да болгула бээр — деп, Тес-Хемде райпо баштаар черлерин даргазы Б.Б.М. Иг-ит-биле хандырылга дуга-йы чыгалажып олурувуста ындыг бодалын илеретти.

Оон камналгага хамаары-тыр чыгалажык каттышпас аржакчыл. Камналга дүгүге камналгалыг болуру боттары, выстан хамааржы. Дарга-нын чыгааны-биле алырга, бар турган баразынын улаштыр-улаштыр чоңга са-дым удурунчыл. Ынчанга-лар чон элден курдавырды боор дээрин ол чыгалаам. Ам баранар алды айдан ийил кээр. Ынчал кээрге чуртка-чыл чүтүлө магазинге ко-рүп алган оор чоруктан ун-туруп, боттары боттарын хан-дырттарынык сатып салыр болга ажалдык элден ол демгелелди. Бай-Тайганн Кызыл-Дарга согаан, бала-ны кылды турар. Оларын дугулажыган өөренип, тараа соктап чир болза таарым-чалыг деп, ол сумелди. Уе-нин байдалы боттары азыра-нырыче утгандарын келге-нин чоңга салымдырбышан,

ооларга бо талазы-биле тайм-ла ажалды чорудары чүгү-дү апарган. Тараа соктап чир согаан, баланы база тараа тыртар дээрбин уаус-туң чамдыктары алаашаан-ны көргөн мен. Самгалдай суурда база бо эттерин ан-дыгаз чедир хумалыг аны-леп чоруурлар бар болур деп. А харын оон массалык-биле ажалдык кылдыр, чоң-уң амыралды хандырылга бугурулгө эргелгенин со-гаан, баланы бугу-дуриниң сү-мелзе ажалдык боор. Чүте дээрге оларын чаа ажал-тыгган чазаныла итеп бар. Материал-ла бар болза, ону кылды кижилер тыпты бээр. Чоңуң боттары хандырт-тарына ол база дуза. Ын-чалзажок чечемейин-даа со-гаан, бала белетеп алырга, тараа чок болза канчаар-ла? Моңу ажал-агылдың уду-тур-чылдары амыгаштан бола-чылдар херекчыл. Күсүк дүжүт дээр бээр, чоңга садырын агарын база өөренип көөр апар.

Бир-түз, аш-чегин чоң боттары белетеп аларын сүмел турар болганда, ала-ды өгбелериниң шагаан бээр ажалдып чоран Сайгын дээрбин катан тургуса-чу? Ону ажалдыктың кучулуг ток-лаа херектел-гени, чүтүлө сүт күжү-биле ажалдык магазин деп дээр-аан, ону элден чоразын кыр-ганар уелдерин бо-ла дым-каар мен. Чурттакчылар шо-дай тарааны хоорун беле-түүш, далаң кылдыр тырты-рып ап чорду. Коңул-ла ажалдык эт. Ам маңынарга ындыг чечин белеткеш, са-лар болза дык-ла таарым-чалыг ийик. Бо ажалды бир кооперативтен тургускаш,

дандырза. Дагдынныкы ки-жиги башкычыны кылгаш, ажал чок аныктардан апаа ажалдыла деп күзеп бар. Ажалды чок бажындан кө-чүрүп аргалы болган. Ният-ныч чечимнине черинге база үезинге ажал-агыл борбак-ла картофель курдавырлап албаан. Чүте ындыг байдалга келгенин даргадан соңуу-ла-ла, колхоз турда-ла ту-лан нагаа шыгжаар склады-ны чыгалап, таарыштыр сеп-сел-леп албаан. Моңу-ла уружундан ам база оон-моон картофель тыптыр деп ту-рар. Чурттакчылар ажал-агы-тык көрүнгөн оор ко-руулаан алдырар үе келген. Кол ажалды-биле чергелештир боттарынык девискеринге картофель, ногаа тарычык-ка массалык-биле кире эки. Ор-ганизатив чечиминде чок дээр эвес, Харал-Тей сүт-бараан фермында мал ду-дугулен сөөртүп ап бола-дур. Бо ажалды суурда хе-рээржер өвүлгелерин анык-тери организастап, чоңу аш-чегин боттары хо-ду-биле тууш кылды тургаш, белет-кел алырмын эвеледээр үе келген.

Картофель шыгжаар под-валдарын амыгаштан белет-кел, келер кышка аш-чегин шыгжаар черин баш бурун-гаар кылды алдыр дузалып. Ажал-агыл ногаа, картофель шыгжаар складын бо чы-лым ама-на таарыштыр сеп-тел-селип алдыр боор дээрин чылын кайы кире картофель талаанын айттырды. Суурда 256 өрөгелен 20 өг-бүлө кар-тофель тараан, чамдыктары өске шөөлдерде апарып олурт-ка. Ынчал дээрге чурттажы-

суурларже, ажал-агылдарже, ылаанын орус чурттакчылар харын-лаа республикандан дашкаар ажал дилеп, көжүл чорутуулаан, колхозтун бүтү техниказын, малын, эт-херек-селдерин советтун төл тур-лаанче, өске ажал-агылдарже советтун эгелээн. Сандарааш-кынын элел ол болган.

Амгы үлө ол үлөгүн кай-ла-лаа калың-лаа чуртууну келер, Келер үез, келген чок деп саныттырар, калыңга, чоорту-ла сандарап оор би-чин суурларын, черге кам-хайра чок, төгелчекте ха-маарыларын дугайында чилгит айткыларын паралаага, ра-дио, телевидение баштай-ла шынтыгы-биле көзүрүп кээп, ындыгы Хайыраанын камга-лаан сеткилдиг ханымдан бижиттинген дүвүрчүл ма-териалды бижээн кижиге база-ла хундулукка чыгалажык болгай.

Чогаалынын сеткилинди дүвүрлел менн база-ла дүвү-редип, өскөн-төрөн черин Сөөш (оңу ам орусчулук Сүш дээр апарган бис) суурже бо-ла эргилдинер келер.

Төрөн суурун ынды-ла коңчуг ырак эвес үлө миллион ажал орукта-лыг «Тинлел» советтун төвү турду. Чурттакчы ин-чү аажок найралдык ин-формацияны суурун ажал-агылдың алырлар-лаа хей турган чүте, Оон девискери база бичин эвес: тайга-зын, байлактарын, оон эдектери дугар ажал чыгуу шынаалар, тарыла шөөлдер, олар-белчирлер, даа чечир турган.

Республиканын болгаш ра-йонуну ынчангы удуруту-ларын чыгуу-ле чүвени кат-тыштырсаар, улгатырык-саар сеткил-өөнүлгөн бүгү-ле хай-халап (оон өске сөс чечимдер) эгелээн чүте 1969 чылда бистин колхозту «Искра» (амгы «Саян» совет) колхоз-биле каттыштырар, суурусу салдыр төвү апарган. Колхоз-чуларын хей кезин өске

Сиринмаа ЧОДУ.

Кызыл-оол ХОВЕНМЕР.

ДИЛЭЭВИС БОТТАНМААН

Улуг-Хем района Чодураа сууруну чурттакчылары не-мелде магазинин (дарх-лаа болгай-ла) ажалды берип ко-рүрүп деп кал чыл улаштыр хуучулар хураалында-ла, ра-йон удуручулары-биле ужу-ражымшык үезинде-лаа не-геп, дилеп келдины. Ол хура-ларга райпо баштаар чериниң даргазы А. Черепанов-лаа, өске-лаа ажалдакчылар олу-ру-жуп турган. Биске мынчага чедир дорт харын-лаа бербээн, Ойу-кыймыл, харын-даа бис-ти кыжыраан-лаа хедирлиг болуп турар. Уш чыл бурун-гаар хуучулар хураалында не-мелде кылдырышкан: «Райпо-ла артык магазин тургусту-ругеи чок. Кассада хөрөгиниң кижиги бар деп биске чы-лаас бериптер, оон-биле мага-зиниң туртуруп бээли—дээр.

Бистин Чодураа суурда чамгыс-ла холукшак бараанар саямы бар. Ынчанга-ла аш-чег-биле кады өске бараанар кириптерге, шыдалы коңжак, иналды болгаш кырган кижиги оор бараан саям алыр туржук, олче кирери безин бергелер бээр.

67 харым, күш-ажылдык хоочуну, пенсионер кижиги мен. Фераль төнүп турга, мага-зинге тоолей кеме бөртөр, бола-ла сорочка хойлечер кирген деп ашмааш, ол ийи-ниң бирээни менээ, бижип берип коңу-тер деп элээрим-ге. «Улечин» (ындыг ки-жигер база бар) орташ: «Се-ңиз таарым бараан чок» деп кагды. Чүте чалгыс ук би-жип каан болду.

Чалгыс магазинге тырып алгаш, мынчаар бергелерин тургустуу райпо даргазы А. Черепанов-лаа, районунуң удуручулары-даа кайып би-лдерип ийи. Оода чалгыс көргөнер эвес аан. Удуручу-лар казайлары, районунуң харысалгалыг ажалдакчылары магазинге оочурга турар эв-дээр. Чоңуң карга коңу, ку-с-ла дымжы деп чүвени олар-нын эскеричеппе турары элелетип-дыр.

Магазинге кирген бараан-нары саям-сарып турарын көлөз Советтер даргалары, ажалдын контроль органдары, депутаттар хынал, ол ажалды коңу-ла дээнир. Бо дээр-ге чоңуң негелесип-дыр. Бистин магазинныкы үстүндө ала-ам харымсалгалыг ажалдак-чылар чалгыс узда белин хы-налда кылган деп чүвени мынчага дымал көрбээ чү-бедир.

Маана бир кижиктеп кий-рейн, Эртен чылдык төнү-үндө Чалгыс көлөз Советиң пошта турган ийн өрөз ба-жынык септелгенин мык кыл-гаш, айла аш-чеге магазин ажалды кылдыр белеткеш, райпо даргазы А. Черепановка дее бээр: «Бисте артык чы-рыгдал чок, аш-чеге дээш херекче-лаа албаан болду. Арай деп-ле оран-сава беле-т-кел бээр, ол дарга ынчаар ойталап каанан ийи. Чам-дык фермаларга безин столо-вая, магазин бар ишажыл. Эвээш эвес чурттакчылыг саз-быр төвү черге чүте магазин ажалдыгы турармы? Районунуң удуручулары бо айттыр-га дорт харыны кажан бээрлер ирги?

Байр ХЕРТЕК.

Күш-ажылдык хоочуну, пенсионер.

Улуг-Хем район.

